

Чурапчыга күн тахсар!

САНГА ОЛОХ

12+

375
ЧУРАПЧА
1648-2023

Чурапчы улуунун хаһыата

От ыйын 28 күнэ, 2023 сыл, бээтинсэ

№ 29 (11906)

СОНУННАР

Улууска оттооһун от
ыйын 27 күнүнээби
туругунан

стр. 3

Илья Павлович Листиков төрөөбүтэ 95 сылыгар

Улахан
судаарыстыбаннай
уопсастыбаннай
салайааччы

стр. 4

ЛИТЭРЭТИИРЭ МУННУГА

Остуоруйалар

стр. 6

стр. 2

ТЭТТИК СОНУННАР

Алабар нэһилиэгэр ыраас уу
станцията аһылына

От ыйын 25 күнүгэр Алабар нэһилиэгэр дьолун
дыһал буолла. Ол курдук, Чыаппараттан төрүттээх
«Сахафильм» ХЭТ директоры Эдвин Пестряков
төрөөбүт нэһилиэгин дьонун-сэргэтин ыраас иһэр
уунан хааччыйар станцияны бөлөх уунна. Станция
үөрүүлээх аһылыгыгар эбэрдэ тылларын нэһили-
эк баһылыга Иван Оконешников, Чурапчы улуунун
баһылыгын тутууга, архитектурага солбуйааччыта
Афанасий Дьячковский эттилэр. Олохтоохтор тобу-
оруна мустан, сүргүлэрэ көтөбүлүн туран эмиз
бэйэлэрин барда махтал тылларын кэскиллээх са-
далааһыга Эдвин Пестряковка аһаабылар. Маны
таһынан быйыл Чыаппарата сайынныгы водопровод
үлэлээн, дьон-сэргэ үөрүүтэ икки бүк үрдэтэ. Баһы-
лык Иван Оконешников этэринэн, саҥа станцияга
номнуу үлэһит кестөн, кырдыаастарга иһэр ууларын
дизайнеригэр төрдүн бизниси, ыаллыы сытар Бахсы
нэһилиэгин эмиз иһэр уунан хааччыйыа болпуруо-
стара быһаарылыбыттар.

Үүт соботуомкатыгар Чурапчы
улууна уопсай былааныттан 37%
толордо

Бас билин көрүгүттэн тутууга суох, быйыл
өрсүүбүлүгү үрдүнэн 64 000 туонна үүт туттарыл-
лан астаныахтаах. Бу сымалга 3,8 млрд. солк харчы
көрүлүн, 79 %-а тустаах улуустарга тиздириллэн ту-
рар.

Тыа хаһаайыстыбатын министирисибэтэ ин-
тиннэрэринэн, сыл садаланыытынан 26 785 туонна
үүт соботуомкаланан, былаан 41,8 %-на толоруллан
иһэр. Ааспыт сыл туһааннаах кэмни кытары тэти-
тэххэ, бу 6 %-ынан элбэх. Элбэх сүөгүлээх улуустар-
тан соруудахтарынан Хаҥалас улууна 45 %, Мэнэ Хаҥа-
лас улууна 39 %, Чурапчы улууна 37 % толорбуттар.

Саха Сирин норуот докутааттарынан
быыбарыгар барыта 592 хандыдаат
туруоруна

Саха Сиригэр СӨ Ил Дарханын уонна Ил Түмэн
сэттис ытырылаах докутааттарынан быыбарыгар
хандыдааттарга уонна быыбардыыр холбоһуктар-
га абытаасыйалар кэм садалааһыта нэдиэлэттэн
орто.

Хандыдааттар абытаасыйалар матырыйа-
алларын онорон, бэрээдэгинэн уопсастыбага абы-
таасыйалар тэрээһиннэрин ыһаахтарынан сеп.
Матырыйааллар эбэтэр абытаасыйа куопууларына
кэчигэйгэ тарҕаныахтарынан иннинэ, Саха Сирин
киин быыбардыыр хампаһыйалар тиздириллэх-
төөх. Оттон көрдөрөр-интиннэрэр сирисибэттэргэ
абытаасыйалар кэм атырдыах ыйын 12 күнүттэн
садалааһыга уонна балаһан ыйын 8 күнүгэр түүн
00.00 часка түмүктэннэ.

СӨ Киин быыбардыыр хампаһыйа дааннайы-
нан, бэлиттискэй баартылаартан туруоруммут
өрсүүбүлүгүтээни 411 хандыдааттаах 6 иһини-
ги бигэрэгэтэ. Маны таһынан, 172 хандыдаат 9 быы-
бардыыр холбоһуктартан уонна 9 хандыдаат бипер
мандарттаах быыбардыыр уокуруктарынан бэйэтин
туруорунуу бэрээдэгинэн туһааннаах докумуоннары
быыбардыыр хампаһыйаларга туттардылар.

Ил Дархан Айсен Николаев
Чурапчыга сырыытыттан

Чурапчыга күн-дьыл туруга

От ыйын 28 күнэ БЭЭТИНСЭ
От ыйын 29 күнэ СУБУОТА
От ыйын 30 күнэ БАСКЫЫАНЫҔА
От ыйын 31 күнэ БЭНИДИЭННЬИК
Атырдыах ыйын 1 күнэ ОПТУОРУННЬУК
Атырдыах ыйын 2 күнэ СЭРЭДЭ
Атырдыах ыйын 3 күнэ ЧЭППИЭР

23° 11° 26° 12° 24° 10° 21° 9° 22° 10° 24° 11° 25° 12°

Ил Дархан Айсен Николаев Чурапчыга сырыытыттан

Интервью. Айсен Сергеевичи кытта улуус социальной-экономической балаһыанньатын, Саха сириин нэһилиэктэрэ билинни кэмнэ хайдах буолуохтаахтарын уонна «Чурапчы» ТХПК тула кэпсэттибит.

Елена МАКАРИНСКАЯ

Айсен Сергеевич ааспыт то-
дизлэбэ Чурапчыга сылдан, үл-
лн-хамнаы кытта билистэ. Ол
курдук, тыа хаһаайыстыбатын
тэхникэлэрин бэлһэнай хаһаай-
ыстыбаларга туттарда, Хатылыга
гаас тардылыһытын, “Чурапчы”
ТХПК, таас балыһаа иккис уо-
чаратын, КСК, Ленин аатынан
уулуссада тутула турар сана
дыг тутулуурларын көрдү. Маны
таһынан байаманнай дыйыһтан
кэлэ сылдьар Эрик Ушинский
дыг көргөһүгэр сырытта. Кинигэ
“Эр санаа” уорданын туттарда.
Улуус дьахталыгар социаль-
най-экономическай боппуруостар
тула мунньахтаата. Күн түмүгүр
улуустаагы “Сага олох” хаһыакка
аһан иһтэрбө биирдэ.

• Айсен Сергеевич, бүгүн Чурапчы мууунун социальнай-экономикастай сайдыытын боннуруостарын көрдүгүт. Оройун хайа хайысхалары туһунан таабым, туох кескэлэххэ суол баарый?

• Минь көрдөхлүгү, улусу соптоохтук сайлау турар. Ааспыт бизе сылы ылан көрдөххө, социальный эбигэ сайдылыгыгар, тутууларга Чурапчыга өрөспүүбүлүсүбү баастыннар кыюулартыргар сымдыар. Ол Чурапчыга кэлэххэ, киһи хараар тутатына бырабыллар. Суну-иһи, сага дьондэрибит дьыгырт, социальный эбийиэктэри, гаастааһыны да ылан көрдөххө. Быйыл Миндабайыга сага таас оскуола, Чурапчыга киһи балыһа иккис уочарата үлэбэ киниэктэрэ. Балыһа сага оборудованнан хаалгылыһада. МРТ курдук үчүгэй оборудованне турар эбигэ туһулуур. Борсисчан-эхсит Владимир Путин үлэстэр национальнай бырайыактара улахан эрэ куораттарга буолбакка, бу кыра дэриэбинэлэргэ тийиэ үлэлирин биэтири көрөбүт, ол дьону астыннаар.

Улууусаа саамай сайдыбыт хай-
ыхсханан тѳа хайаайыстыбата бу-
олар. Орестүүбүлүкэбитигэр 6-7
бырайыан тѳа хайаайыстыбатын
бородуужсуйата онгоһуллар. Кэлэр
сылларга итиннэ 10 бырайыанга
таһаарар кѳах баар. Оһно саапа
нымалары киллэрэн туһаннах-
таахпыт, үлэллир дѳону ойѳѳ-
тѳэхпит. Улууустаады "Ийэ сир"
бырайыак үлэлтэн, тѳа хайаайы-
стыбатынан дѳарыктаначчыларга
кѳмѳлѳр, сүбэлтэр онгоһулааллар.
Холобур, бүгүн сапта тѳэхиннѳ-
лэри тутан үөрдүлэр.

- Улусундугар гайн кылларин биндэхэ улахан үөрүүлэхэ суал. Улэ хаалмытын хайдам сымталынын уонна салгыны тух олгоһуллобай?

• Дюн саамай үөрэрэ гааскалбитигтэн. Ааспыт сылга Чурапчы 546 дьыннн гааска холбоон, өрөспүүбүлүкүбүз чөмгүтүүн буолбута. Быйыл эмиэ туруоруллубут былааным куюһаран, 500-ч ыал холбооноро былааннаммытын истэн үөрүм. Ити — улахан сивтиһи. Кырдык, бу аныгы олоххо дюн табыгастаах, үчүтэй усулуу буһара олоруктаах. Онон гаастааһын бырагыраамата салгыны үлэтибэ. Быйыл күһүн 9-с пусковой комплекс үлэбэ киирибэ, он

таһынанн Хатылыга гаас утаба тар-
дыллан, эһини толору гааска хол-
бонукстара.

- Тий хайнагын тэсвэрлэх чадварыг өндөржүүлэх зорилготой арга-хүмүүжил, технологийн шинэчлэл, үйлдвэр, ажлаагаа зохион байгуулалтын өөрчлөлт, захирлын удирдлага, менежерийн амьдрал, бизнес эрхлэгчийн зан заншлыг өөрчлөх.

• "Чурагчы" ТХПК санга салгалтын калта көрсөн кэспэттим, балаһыаньаны үөрэттибит. Кистэлэг буолбутах, юнирки сылларга кэспэтин сылтаан сүл илбэ-күүбэ элбээн, билгити бааннаар да, бүдэлүэт да иннилэргэр ноһо улаатта. Салгыы маньык түтүн салганан бардагына, бу кэспэтин эстэр кыахтаах. Ол инни билгити билгити сөпкө аһааһытаан, сыһаларын көннөрөн, сөптөөх быһаарыныны ыһааһытын на-ада.

Бэйэм өтгүүртэн өрсүүбүлүкэ көмөлөһүбэ диэн этэбин. Өрсүүбүлүкэбэ баар изэртэни реструктуризацияһын да, сотор да кыахтаахпыт. Ол гынан баран, бийиги изэртэни кэлэр сылларга хайдах сайдарын, туох сипиниһэрх буоларын көрөхпүтүн баарбыт. Төһө үүгү-аһы, халбаһынны, полубрикеттары оҕорон таһаарыай, иһилиэнэһэнни төһө хааччыһыай дигэнгэ чуолкай эппистэрин күүтэбин. Ону таһынан үбэ-харчыта хайдах буоларыай, барыска хаһан тахсыай, нөчөөртөрүн хаһан сабыай дигэнгэ изэртэни салалтата, улуус дьаһалтата тыа хаһаайыстыбатын министирствотун кытта анаалыстаан, докумуоннарын киллэрдэхтэринэ, сөптөөх быһаарыныны ыһыныахпыт дигэн этэбин.

• Чурганчиг баалымна, култуурунай-ыспартыбынай комплекс, санга дысэлэр түтүллэллэр. Бу бодуулук сайдыгытыгар улахан суолталаах. Эн санааҕар Саха сириг илбиллээктэр быһинни алаххо хайдах булуохтуннаһпый?

• Билигч нэвчилэхтэрийг олох-хо табыгастах буолуохтаахтар. Олох таһыма үрдүү туар кэмнэр сөпкө эппинэттэһинхтэх. Ааспыт 5 сыл иһинэр өрөспүүбүлүкэбит элбэх нэвчилэхэр түргэн интэриниэти киллэрбинпит. Билигч өрөспүүбүлүкэбит 92 бырыһаан олохтоодо түргэн интэриниэтинэн туһанар. Кэлэр сылларга Арктика улуустарыгар киллэрэхпит. Урут интэриниэти улаханньык туһаммат, оонньуурга эрэ туһалаах курдук саныыр буоллахпыттана, билигч интэриниэтигэр нөүгө күнүсөбү кылгачаларбытын быһаарарбыт.

Санга дызлэр, тутуулар баар
булууктаахтар. Оголорбут санг
оскуолаларга, уһубааннарга ула-
аһыахтаахтар. Бальыһаларбыт
үрдүк таһымна тахсыахтарын на-
ада. Итиннэ сана бальыһа тутуу-
тун, санга оборудование кэллэтин
эрэ эппэлиин, үчүгү сайдыылаах
быраастар, мэдүлэһинтэр баар бу-
олуохтаахтарын тоһоолуубун.

Тыя хаааайыстыбата хайаан да сайдыахтаах. Сорофтор кэпгээн, үгүс сыаны-соругу туруорар курдуктук. Дэлгэр, тыя хаааайыстыбата биир эрэ сыалтаах. Ол – бийиги, Сахабыт сирийн олохтоохторо,

Мындайынан Данил Павловы кытта

Хатшыга газет системин көрөр

Эрхс Уиштаркайга «Эр санаа» уурдьаанын туттарда

бэйлэбит тывабыт хаһаайыстыбата онорбут бородууксуулатын аһыактаахпыт диин. Ол аата бэйиңи бэйлэбитин бэйлэбит хааччынаактаахпыт. Ити олох ирдэбилэ. Биллэтин аан дойдуга “кутала суох аһылык” (продовольственная безопасность) боппуруостара күүсү тураллар. Онон ханнаык баҕарар дойду итин сүрүн сыалынан-сорутунан көрөр. Бэйиңи Арэссыялыһытыгар итиннэ эмээ улахан ситиһиниэр бааллар. Олтон өрөспүүбүлүкэбитигэр тыва хаһаайыстыбата сайдар эрэрин, өссө күүсү илсэн, бэйлэбит олохтоох бородууксуулатын дэлэтин-экитин, дьоммутун-сэргэбитин хааччылыахпыттык наада.

• Айсен Сергеевич, хайманыт, сайынт аажаачыларыгэр биримээн апаан, бигрбит ыйыттыларбар хоруйдаабыкэр махтанабы. Үлэтитигэр ситийинин багарабы.

- Ил Дархан бу сырытытар бир улахан быһарынымытынан Хатылытаабы Кеһөрүлүү мусу-ойун дьомтин санардарга дьон эл-пигэ буолар. Кини:

[illegible]

Онон Айсен Николаев Чурагчыга сырыта элбэх боптуруоһу быһаарарыгар эрэнэбит.

Төлөй нэһилэгиттэн бааһынай хаһаайысты-
балаах Егор
Борисов;

- 50 ынах
сүеһүлээхпин,
70-ча сыйгыла-
ахпым. Сир үлэтинэн дьа-
рыгырар хайаайыстыбаларга
техникалары бизрдиһэр. Мин
эрдэттэн сайаалканы бизрэн,
пресспоборщигы туттум.
Онон маньык бырагыраама
баарыгар, өйбүл буолар Бы-
рабыһталыстыбада, тыа
хайаайыстыбалыын министи-
эристибэттэһэр уонна Ил Дар-
ханныгыгар Айсен Сергеев-
вичкэ махтанабын.

Бэлиэтээн эгтэххэ, Чу-
рапчы улуугуар "Сүөлү аһын
бэлэмнээһин" бырагыраама-
тынан 15 техника кэлэ.

Тыа хаһаайыстыбата

Чыаппаралар хайдах оттуу сылдыаллары?

Алабар нэһилигэр 13 бааһынай хаһаайыстыба, "Чыаппара" ТХПК, уопсайа 215 хаһаайыстыбаттан 805 ынах-сүөһү, 765 биз баар. От былаана — 2039 туонна.

Нэһилиэк баһылыга Иван Оконешинов:

Быйыл от үүнэ. Нэһилиэкпит үрдүк сиргэ турар буолан, от үүнүүтэ ардах хайдах түһэрттэн тутулуктаах. Онуоха ардах сөптөөхүн түһэн, от үүнэн, дьонум үөрэ сылдыаллар, окко эрдэ киирбиппэрэ. Хаһаайнай дьон сорохторо номнуо оттоон бүтүттэрэ. Оттон улахан хаһаайыстыбалар күндүл 10-ча күн туран биэрдэр, оттоон бүтүө этилэр.

Елена МАКАРИНСКАЯ.

Улууска оттоохун от ыйын 27 күнүнээби туругунан

№	Нэһилиэк	2023 сыллаабы былаан, туонна	барылаа-бын	%	Оксул-лукта, гектар	Бэлэм-нөмнөтэ, тн	% былаан-тан	2022 сыллаабы былаан, туонна	2022 сыллаабын кытта тэҥнээн көрүүтэ	
									оксуллу-бута, га	бэлэмнө-митэ, туонна
1	Алабар	2039,0	1425	70	605	463	22,7	1804,0	740	513
2	Бахсы	2076,0	1650	79	534	544	26,2	1601,0	396,6	256,5
3	Болтоно	1894,0	1600	84	570	430	22,7	1817,0	438	162,5
4	Болугур	3587,0	3629	101	955	811	22,6	3078,0	348	264
5	Кытаанах	1859,0	1454	78	870	690	37,1	2000,0	560	504
6	Арыылаах	1519,0	1414	93	440	375	24,7	1576,0	285	230
7	Мутудай	2662,0	1758	66	817	630	23,7	2612,0	567	450
8	Одьулунун	3270,0	2862	88	800	600	18,3	3303,0	650	500
9	Соловьев	2956,0	3192	108	670	454	15,4	2331,0	600	630
10	Сылан	4477,0	2000	45	870	520	11,6	4522,0	667	427,4
11	Телөй	1807,0	1174,55	65	422	400	22,1	1618,0	317	250
12	Хадаар	2030,0	2030	100	454	299	14,7	1506,0	331	250
13	Хатылы	2223,0	2223	100	600	482	21,7	2180,0	766	593
14	Хайлахсыт	1816,0	1362	75	530	400	22,0	1587,0	482	220
15	Хоптобо	3706,0	2410	65	870	690	18,6	3252,0	610	420
16	Чакыр	2201,0	1400	64	310	205	9,3	2266,0	229	193
17	Чурапчы	2381,0	2242	94	400	350	14,7	1947,0	428	368
	Улуус үрдүнэн	42503,0	33825	80	10717,0	8343,0	19,6	39000,0	8414,6	6231,4

Быйылгы оттоохун сезонугар барыта 42503 туонна оту оттуур былааннаахпыт. Оттуурга

табыгастаах күннэр тураннар, бу күннөргө оттоохун тэтимэ күүһүрдэ. От ыйын 27 күнүнээби

туругунан 8343 туонна от бэлэмнээн, сыллаабы былаантан 19,6 бырыһыана ылыһына.

Ордук үчүгэйлик 37,1 бырыһыаны толорбут Кытаанах, 26,2 бырыһыаны толорбут

Бахсы уонна 24,7 бырыһыаны толорбут Арыылаах нэһиликтэрэ иһэлэр.

Эргиччи барыстаах

Сиртэн өлгөм үүнүүнү ыларга туһалаах сүбэлэр

Михаил ТИМОФЕЕВ, Амма

Бу хаары типтэрин (снегоза-держание) буолбатах, адыас атын үлэ. Бу хаары чингэтин суолахта-аһын (борозда) сааскы үлэтэ буолар. Чингэбит, кытааныт хаары сааскы тыал курдары үрбэт, хаар сийгин, уутун салгыныга халла-анга үрэн көтүтэн кэбиспэт. Хаар сийгэ буорга-кырыска түһэн туох барыта үчүгэйдик үүнэр. Мэч-чирэнтэ хоһуһа, бааһына, оҕуруокка туох барыта урукку-таабыр биллэрдик ордук үүнэр. Бу үлэ бастакы үчүгэй түмүгүн аан маннай манньыксыттар биллэстэрэ. Мэччирэнтэ күөх от биэр нэһилэ эрдэлэн үчүгэйдик өрө анньан тахсыа. Ити аата сайылыкка биэр нэһилэ эрдэлэн тахсыа. Мэччирэн үчүгэй буолан ынахтар эрдэ то-тор буолуохтара. Үүтү ылым уруккутаабыр биллэрдик эбил-лэ, манньыксыттар хамнастара үрдүө, үөрүүлэрэ үксүө. Он-тон отчуттар от ыйын санагыттан оттоон барыахтара. Бааһына бурдугу уруккутаабыр биэр нэһилэ эрдэлэн ынахтара. Урукку-таабыр үчүгэй үүнүүлэх бурдугу биэр нэһилэ эрдэлэн хомуйан барыахтара. Бу үлэ олоһор ки-ирдэбинэ бааһына буора өгөсүйөн биэр гектартан 25-30 см ылар бу-олуохтара. Итинник курдук урук-кутаабыр үчүгэй үүнүүнү оҕуруот бары астарыгар ылаахтара.

Бааһына, оҕуруокка эбил-тин манньык ылаахха сөп. Күһүн алтыннык санагыгар буор үлэ кыратык чарчыны тонор буол-ан эрдэбинэ бааһына диксэ-элиэххэ, оҕуруоту фрезалаахха наада. Манньык буор көпсөркөй,

сахархай гына тонгон хаалыа (пористая структура буолар). Оччоҕо манньык көпсөркөй буор сааскы хаар уутун губка курдук оборон ылаада. Бу үүнүү төрдө буолар. Маны таһынан тыа саба-гынан хаары чингэтин бааһы-ры утары балаа оҕуруокка сөп (противопожарная полоса буолар). Кыһын сэттэ-адыас ый уста-та хаар түһэр, ону көрөн олорон таах куоттаран кэбикэр сатаама. Үлэһэтэххэ-хамсаатахха эрэ сиртэн-буортан үрдүк үүнүүнү ылаахха сөбүн өйдүүр кэм кэл-лэ. Кэтэмэйдэһини эрэ мүчү түһүөххэ наада. Билиэх да раци-онализатор өйдөөхтөр баалара чуолкай.

Саас ириэнэххэ трактор тонгуу хаарынан мас соһон бардагына ол суолун устун бастакы күөх от эрдэлэн үүнэр. Ити аата мас хаа-ры ыга баптаан чингэтин барбыт. Ол иһин хаар уута тыалга пар буолан көппөтөх, буорга-кырыс-ка түспүт. Ол иһин манна күөх от эрдэлэн үүммүт. Ини тракто-ристар көрөллөр-билэлэр. Ити аата хаары анаан-минээн чингэтин биэрлэххэ күөх оту эрдэлэн үчү-гэйдик үүнүөрүөххэ сөп эбит.

Ону айылга бэйэтэ көрдөрөр, дакаастыар.

КАТОК

Саялка кэнигэр холбонор буору чингэтар катоктар бааллар. Онон хаары чингэтар бэрт табыга-стаах. Кулун тутар ый ортотуттан, муус устар ый 20-25-гэр дүөкү хаары хаста да катоктоохха наада. Маны халлаан туруттан көрөн оҕуруотун. Хаар түстэ да каток-таан чингэтиэххэ наада. Манна сүрүн албаһа тыал — хаар уутун салгыныга көтүтүө суохтаах.

ЛОТОК

Мааһылыкта тимир или-истэр атылланалар: 250 см уста-лаах, 125 см туоралаах, 1 мм, 2 мм, 3 мм, 4 мм халыһнаахтар. 2 мм халыһнаах тимир илиистэн лоток оҕоробут. Лоток бортаа-ларын үрдүгэ 20 см, иһин өттө сыарба сыһааһын курдук ны-лабар. Манна үрдүгэр таһаас ти-эйэбит, хаары ыга багтылар гына. Тимир чууркалары, балбаабы, ку-маабы, тааһы тийиэххэ сөп.

Лоток кэтитэ 210 см буолар, 5 лоток кэтитэ 10 м 50 см буолар, 6 лоток кэтитэ 6 м 30 см буолар. Манан кулун тутар уонна муус устар ыйдарга хаары халлаан ту-руттан көрөн хаста да чингэтин биэрэбит.

ДАРАЛ

Икки мизтирэ усталаах си-эрдийэ ылабыт. Манна 20 см су-оннаах, 150 см уһуһаах биллэ мастары баайабыт, сайыныгы от кэбикэр стоговозка курдук. Би-иллэ уһугун икки өттүттэн хал-танчы охсон үс мунук килиин курдук буолар. Оччоҕо хаары икки ағы хайа анньан кэлэн ба-рар. Биллэ уһугуттан 20 см тэй-эн моойуубут (канатка). Онно быаны кэстин баайабыт, оччоҕо хаарга аалсыбат, быстыбат. Би-иллэтир икки ардылара 15-20 см буолар. Ити аата биэр даралга 5-6 биллэ киирэр.

5 даралы холбоотоххо уопсай кэтитэ 10 м буолар. 3 дарал кэ-титэ 6 м буолар. Манан кыһын санга дьылга дьыла саатар биэрлэ хаары тиктэриэххэ наада. Онтон тохсуһууга, олунууга, кулун тутарга халлаан туруттан көрөн

хаста да хатылыныбыт. Манна суолаах хаар түһэн, кыраһалаан, тыаһынан тибэн туолар. Ол ту-оларын көрөн хос санааттан су-олахтаан биэрэн иһиэххэ наада. Манньык гынан кыһын устата бэрт элбэх хаары хонууга ба-аһына муһаһуохха, чингэтиэххэ сөп. Кулун тутар бүтүүтэ муус устар санагыгар хаары хотуттан соҕуруу туһаайан суолахтыбыт. Оччоҕо сарсыарда күн намьах кэмингэр, суолах истигэстэтин уун-утары туруору тытан хаары күүскэ сылытар, уулларар. Кизэ өттүгэр аны биэр өттүттэн эмиэ итинник күүскэ сылытар, уулла-рар. Суолахтаах хаары күн устата күүскэ сылытан түргэнник уул-ларбыт. Манна тыала суохха хаар уутун үксэ туту буорга түһэр, сир эрдэ караарар. Оччоҕо күөх от уо-нча хонук эрдэлэн үүнүө. От ыйын биес-уон чыһылыатыгар дүөри бастакы оттоохун бүтэр, онтон кэлин сайына үчүгэй буо-лаабына, балаан ыйыгар икки-стээн оттоохтут. Манньык гынан икки үүнүүнү ылаахпытан сөп. Бу биһиги холкутук кыайар кыра ороскуоттаах үлэбит буолар. Бу ньыманан эрэ сыл аайы кыстыыр оппут баар буолуо.

АТ ДАРАЛА

Алка сөптөөх сийиһигэс чэпчэки дарал оҕуруохха наада. Олугуобулаах сыарба курдук колуллар. Аты ыһылардаан ми-инэ сылыабын. Тыаа бысты-батан дьон аҕаһын таһаһынан эрийбэтин. Манньык дараларынан кыһын, саас хаары суолахтаан типтэрибиз, чингэтибиз. Манна элбэх хаар муньулуо. Муус устарга хаары хотуттан соҕуруу суолахтаан эрдэ уулларарын.

Манна күөх от уолча хонук эрдэ үүнүө. Бу сылы мөччирэнтэ олуэ туһалаах. Ордук саас төрөөбүт биэрлэргэ олуэ туһалаах буолара чуолкай. Сылы хаһаай-ыстыбаларыгар олуэ табыгастаах ньыма буолуо.

БААҢЫНАНЫ, ОҔУРУОТУ КҮҢҮН БЭЛЭМНИЭХХЭ

Адыас күһүн, сир үрдэ чэр-чийэ тонор буолан эрдэбинэ, бааһына диксэлиэххэ наада. Оҕуруоту эмиэ бу кэмиэ фрезе-лаахха наада. Оччоҕо көпсөр-кой буор (пористая структура) чингэтиэххэ, бэрт сахархайдыы тонгон хаалыа.

Оччоҕо сааскы хаар уутун губка курдук оборон ылаа. Бил-лэн турар, сийкээх буорга бур-дук да, оҕуруот аһа да өлгөмнүк үүнүө чуолкай. Манньык үлэ сым-айы оҕуруот буолаһына бу-ор-кырыс өрүү сийкээх буолан курдаһыга да бэриммэт буолуо. Сыл аайы кыстыыр оппут, оҕу-руоппут аһа баар буолуо. Россия сиригэр барытыгар хаар түһэр. Онон бу ньыма бүтүн Россия үрдүнэн тарҕаныан сөп.

Билигин Аан дойдуга сир үрдүгэр почва эрозията күүскэ бара турар дьон кэспиллэр. Са-амай күүскэ Америка холбоһук-таах штаттарыгар бара турара биллэр. Аны уонча сылынан Америка бороһуусуяны атын сиртэн атылаһар буолар чин-чилээк. Онтон билиэххэ хаар уу-тун сөпкө туһанан эрозияттан көмүскүүр, харыстыыр кыахпыт толору баар.

Ити аата хаар уутун сөпкө сатаан туһаны улахан стратеги-ческай суопталаах буолан тахсар эбит.

Улахан судаарыстыбаннай уопсастыбаннай салайааччы

И.П. ЛИСТИКОВ ТӨРӨӨБҮТЭ 95 СЫЛЫГАР

пут. Кэлин кымыспыт эмтэ үһүс уолам-мыта, ол киһи эмтэ билигин улаатан, үөрэнэ, үлэни буолан эрэр.

Илья Павлович уонна Александра Васильевна эдэр соҕус саастарыгар сүөнүммэтэх буолан, сага сүөнүнүн олус таптаан, үөрэн-көтөн олохтоттара, кырдыар саастарыгар сүөнүнүн үйэлэрин уһаппыттар. Онон, сүөнүр эһэлэрин, эбэлэрин ааттарын ааттатар, киһилэр сырдык ааттарын кэрэстэтэр дьон буолуохтара диин эрэбин. Илья Павлович 95 сылын туолуутугар Чурапчы улуусун салаалата киһи аатын, үлэтин-олорун сырдыгыга араас өрүттэх ойдобуһуук дьаһалларын бэрэс дэн биһирээн турармын мин биһир бэйэм санаабын этиэхпин баҕарабын. Өрөспүүбүлүкэ сэдэсскэй былаас сылларыгар диир кылааттарын киһилэригэр партийнай, сэдэсскэй, уопсастыбаннай салайааччылары үйэтигин үлэтэ былааннаахтык ытыллар буолла. Ол курдук өрөспүүбүлүкэ араас сылларга үлэлээбит партия обкомун бастагы сэкирэтээрдэр Г.И. Чиряев, Ю.Н. Проконьев, С. З. Борисов пааматынньыктара Дьоксуускай куоракка туруорулуннар. Киһилэр

тустарынан араас киһилэр табыстылар. Биһиги өрөспүүбүлүкэбит социальнай-экономическэй сайдыытыгар партийнай бастагы салайааччылар оруоллара олус үрдүк этэ. Киһилэр биһиги нэһилиэнньэбит үрдүк убаастабылынан, ааттарытынан туһаналлара. Оттон оройуоннарга партия райкомун бастагы сэкирэтээрдэр эмтэ оннук ааттарытыттаах этилэр. Билигин сага экономическэй тутулга киһилэр кэнииттэн, партия оруолун намыта сатааһын, онно үлэлээбит дьыппыт өрөспүүбүлүкэ патриоттары умуна сатааһын баар суол. Онон бу чурапчылар бэйэлэрин оройуоннарын сайдыытыгар улахан кылааттарын киһилэригэр салайааччыларын үйэтигин, санаан-ахтан аһаллара, аныгы эдэр ыччаты патриотическэй ойго-санаага, кырдыас көлүүнө үлэтин-олорун холобур быһыытынан киһилэргэ билиһиннэри улахан суолталаах оруолу ылар диин мин саньабын. Чурапчылар атын да улуустар инникитин маньык үлэни кэнииттэригэр диин эрэбин.

Илья Листиковтыын элбэхтэ алтыспытым

Будимир Слепцов,
«Полярная звезда» уонна
«Добролюбу» уордьаннар
кавалера,
СӨ норуотун хаһаайыстыбатын
үтүөлээх үлэһитэ,
М.К. Амосов аатынан
Судаарыстыбаннай
биримэтин лауреата,
Өрөспүүбүлүкэ бэтэрээн-
нэрин сэдэстэн бочуоттаах
бэрэсэдэтэлэ

Кэлин партия обкомун
партийнай комиссиһа үлэ-
ни кэрбигин кэнииттэн
кэниэхэ приёмыта сылаа-
аччыбын. Араас олус диир
не хоһоонноох партийнай ка-
дрлар дьыспыттыларын
бөһөргөтүүтэ чопчу этилээх
буолара. 1988 сыллаахха мин
үөрэх министиригин аһанан
куоракка көһөн кэлбим. Онон
1989 сыллаахха сага
тууллубут 5 этээстэх дьыппэ
бастагы подъезка киһи үһүс
оттон мин 5-с этээскэ дьыппэ
бытым, онон чугастык оло-
ро буолбуппут. Ити биримэ-
тэ Илья Павлович атаһынан
ылдыан, ыраах хаамар кыага
суох этэ. Кэлин Илья Павло-
вич уола Павел уонна биһиги
кымыспыт Рита иал буолбут-
тара. Павел университеты
бүтэрэн тутаччы-инженер,
биһиги кымыспыт Рита икки
үрдүк үөрэһи бүтэрэн үлэни
буолбута.

Онон Илья Павло-
вичтыын, Александра Ва-
сильевна уонна мин
кэргэмминэн Мария Алек-
сеевнанын аһахтык дьон
буолбуппут. Олорбут баста-
ан икки уолламыттар, он-
тон үһүс уоллара төрөөбүтэ.
Бастагы уол Илья, иккис уол
Роман диин ааттаахтар. Онон
бастагы уол Листиков Илья
Павлович диин эһитин атын
ааттатар киһи буола сылдьар.
Уолттар иккис үрдүк үөрэ-
һи бүтэрэн, биһиги үлэни бу-
лан сылдьаллар. Кыра эрдэ-
тэрин эһэлэр Илья Пав-
лович, эбэлэр Александра
Васильевна сүөнүнүн көрөн
улаханньык үөрэлэр-көтө-
лөр этэ. Кырдыар саастарыгар
сүөнүнүн олус үөрэлэр,
астыналлара. Биһир дьыппэ
олорор буоламыт куруутун
биһэ-көрсө олоробут. Биһиги
эмтэ эһэлэринэн Мария
Алексеевнанын сүөнүр-
бигин таптаан, көрөн-эһтэн
эмтэ үөрэн-көтөн олорбуп-

Биһиги урукку сэдэсскэй
былаас үөрэллэр, ниилэти, дой-
дубутугар туһалаах, бэрим-
нээх үлэһиттэр, оройуонмут,
өрөспүүбүлүкэбит, төрөөбүт
нэһилиэнньэбит сайдыытыгар
баар суох күүспүтүн, дьыппэ-
бутун ууран үлэлээн кэлбит
дьоммут. Хас биһирдиги
дьыппыт патриот этибит.
Мин төрөөбүт Абылым орой-
уонугар 30 сыл үчүтүтүлээн
саалаан советскэй партий-
най уорганнарга үлэлээн ол-
иһтэр 23 сыл райисполком
солбулар бэрэсэдэтэлэринэн,
онтон бэрэсэдэтэлэринэн, 14
сыл партия райкомун иккис,
бастагы сэкирэтээринэн үлэ-
лээн, онтон 14 сыл үөрэх
министиригин, Президент
бырабыттылыстыбатын ап-
параттын уурааһаһынан, 11
сыл өрөспүүбүлүкэ бэтэрээн-
нэрин сэдэстэн бэрэсэдэтэ-
лэринэн үлэлээн 81 саастын
туолан баран пенсияга тахсан
олоробун. Дьэ ити сыллар-
га Илья Павлович Листи-
ковтыын элбэхтэ алтыспыт,
үлэ-хамнас туһунан элбэхтэ
дьыппыт дьоммут. Абыл-
га үлэни сылдьан Чурапчы
оройуонун салайар кадрлар
ын кытары өрөспүүбүлүкэ
араас муһууттарыгар көрсөн
кэпсэтэн, уопут атастаһан
билиһирбит. Оччотообу обком
хаһа оройуонга түөх үчү-
тэй ситиһин, уопут баарын

диринник билиһиннэрэр,
көрдөрөр этэ. Чурапчы орой-
уонугар Илья Павлович рай-
ком бастагы сэкирэтээринэн
үлэнир сылларыгар хаста
да сылдьыбытыт, биһи-
рибит. Партия обкомун пле-
нумутар, Верховнай Совет
сессияларыгар сотору-сотору
кэпсэтэр буоларбыт. Биһи-
гиттэн саастаах, уопуттаах
салайааччы да буоллар, эдэр
салайааччылары үөрэ-көтө
көрсөрө. Пленумнарга, сес-
сияларга тыл эттэбин дьы-
ппэ не хоһоонноох, барьта
толкуйдаммыт, аабыллыбыт,
этиһиллээх буолара. Тас
көрүтүрүн, улаханньыан ор-
дук атыттартан чорбойон
көстөрө. Саха АССР Верхов-
най Сэбиэтин бэрэсэдэтэ-
лэринэн үлэнир сыллары-
гар ытыллар сессиялары
лоп-бааччы, үрдүк таһыма-
ахтык ыттар. 2-3 күнээх
муһууттары сылайбака
уурбут-туһуут курдук олус
дьылабыаһык салайан ыт-
тара. Ол иһин мин улаханньык
болбойон, астынан истэрим.
Бэйэм үлэбэр таһы холобурун
биримэтигэр көрөн туһанар
этим. Биһиги бары оройуон
салайааччылары кэниит олус
ытыктыыр сөбүлүүр этибит.
Ол да иһин киһи өр сылларга
өрөспүүбүлүкэ салаалтатыгар
улахан уопуттаах, ытыктанар
салайааччы этэ.

Илья Листиковы комсомолга үлэлээбит сылларбыттан билэбин

Евдокия ГОРОХОВА,
1979-1985 сс. Саха АССР
Верховнай Советын
Президиумун
бэрэсэдэтэлэ.

Мин Илья Павлович Листиковы
комсомолга үлэлээбит сылларбыттан
билэбин. 1950 сыллаахха Киһи Ком-
сомольскэй оскуолаһа бүтэрэн баран
мин комсомол обкомун сэкирэтээр-
инэн үлэлээбитим. Ол сылларга И. П.
Листиков обкомлга инструкторынан
үлэни сылдьыбыта.

Куоракка Каландрашвили уулус-
сага обкомол үлэһиттэрэ 3 хостох
дьыппэ дьыппаһаһан олорор этибит.
Листиковтаах биһир олохторо, онон
биһир хоспугутар киһилэр киһилэри-
бит. Онон эһиллэр киһини Анаа-
бырга комсомол райкомун сэкирэтээр-
инэн ытыппыт. Минигин Эдьигээн
оройуонугар партия райкомун иккис
сэкирэтээринэн былбардаабыттар.
1956 сыллаахха партийнай, совет-
скэй, комсомольскэй үлэһиттэр улахан
бөлөхтөрүн 4 сылаах үрдүкү партий-
най оскуолага Красноярскэй куорак-
ка партия обкома үөрэттэрэ ыппыта.
Ол кэмтэ 30-ча сыл устата бу үөрэх
кыһагыгар элбэх Саха сирин кадрла-
ра үөрэнэн тахсан өрөспүүбүлүкэбит
инники сайдыытыгар ситиһилээхтик
үлэлээбиттэр. Олор истэригэр Илья
Павлович Листиков Чурапчы оройу-
онугар 18 сыл устата партия райкомун
бастагы сэкирэтээринэн үлэлээбит да
туһулуур. Красноярскэй үрдүкү пар-
тийнай оскуолага 4 сылаах үөрэтэр
бырагыраамматта кэни не хоһоонноох
этэ. Нуучча тылыттан уонна литер-
тирэллэтин саалаан экониминэ
араас уобаластарын хаһара. Үрдүк
үөрэх кыһаларын бырагыраамматтын

быдан тас өттүнэн этэ. Марксизм
первостепеннэри толору үөрэтэн,
кэниһиллэр ирдиллэр. Наука,
техника, тыа хаһаайыстыбатын
сигилии үөрэттлэр. Тракторы, ком-
байны ылан баран хайдах хомуйары,
ыттары эмтэ ирдиллэр. Барьта 26
предметтэ эконимин туттаран эрэ
баран судаарыстыбаннай экониминэ
кэрэһин. Онон ССКП историята,
диалектическэй уонна историческэй
материализм, политэкономия, норуот
хаһаайыстыбатын экониминэ диин
предметтэри туттаран диплом ылары
сигиллэр. Үөрэх диин борт ыараха-
на: эрийинэн, ойун-санаан мускуллан,
сайдан, үүнэн-үрдээн эрэ баран си-
тиһиллэр. Илья Павлович (киһи эрэ
буолуо дуо?) миннагыттан үөрэбэр
олус кыһамыһаахтык сыһааннаһан,
кытаанах режиминэн дьырыктанан
сигилиһилээхтик үөрэммитэ, "туһун"
сыаналаах диплому ылан дойдутугар
кэлбит. Бу үрдүкү партийнай оскуо-
лага Саха сириттэн үөрэмэр истэ-
чигэр (слушатели ВПШ) улахан ап-
тарытыттар, үөрэхтэригэр, бастык
этилэр, партоскуола уопсастыбаннай
олоһор биһир-көстөр министэбэ сыл-
дьаллара. Красноярскэй куорат поли-
тическэй, уопсастыбаннай олоһор олус
актыбынайдык кыттарбыт, эһи-
лэһинэ ортотугар лектор, агитатор
быһыытынан кыраай оройуоннарын
хаһан үлэһиттэр, хомуур үлэһиттэр,
тыа хаһаайыстыбатын сохуостары-
гар төһүү күүс буоларбыт. И. П. Ли-

Арьылаахтан арбаа чугас Ураһа-
лаах дьон түөлбэҕэ мин дьонум
олороллоро. Онон дьоннорбут би-
сэлтэрэ, аймахтарым Арьылаах
оскуолыгытар Илья Павловичтыын
биһигэ үөрэммиттэрэ. Аҕабын тийэх
суолугар атаарыыга кэлэн быра-
стылыастабыт. Оскуолага сыһыан-
даах өрөһүөнүгэ өрөспүүбүлүкэҕэ

Литэрэтиирэ муннуга

Остуоруйалар

Римма Корякина - ХОТУУНА

ЫРААХТААҔЫ УОННА ЧЫЫЧААХ

Арай биһирдэ биһир куоска чыычаахтары тутан сиир идэ-лэммит. Хас күн айы уоннуу, сүүрбэтин чыычаагы тутан сиир эбит. Чугас ойуурдарга баар чыычаахтары барыларын бүтүрбүт, чыычаах ылыыра иһилибит буолбут. Ойуур иһэ чуумпуран хаалбыт.

-Ойуурбар чыычаахтар тоҕо ыллаабат буоллулар? - дии-эн ыраахтаагы соһуйбут. Кини хас сарсыарда айы чыычаах ырыатын истэрин наһаа сөбүлүүр эбит. Онуоха кулут-тара эппиттэр:

-Биһир куоска эйигиттэн ыйы-тымыта суох, эн чыычаахтар-тын тутан сиир буолбут үһү, диибиттэр.

-Минэ ол чыычаахтары тутар куосканы түргэнник булан аҕалың! - диин кулуттарыгар сорулахтаабыт.

Буруйдаах куосканы сото-

ру кэминен булан аҕалбыттар. Ыраахтаагы куосканы улахан-нык мөхпүт. Ол гынан баран хаайбатах. Ол оннугар атын соруудагы бэрбит.

-Күн айы минэ тыыннаах чыычаахтары тутан, киллэ-кэбэ аҕалан утан ис. Мин чыы-чаах ырыатын мантан ыла ды-эбэр олорон истэр буолуобум. Манньатын эйиэхэ көмүс ман-ныатынан хамнастаан иһиэм, - диибит.

Куоска үөрүүнү кытта ыраахтаагы соруудагынан, күн айы чыычаахтары бултасыт. Сотору кэминэн ойуурга биһир да чыычаах ордубатах. Бары-ларын тыыннаахтын тутан, киллэ-кэбэ аҕалан, хаайталаан испит. Киллэ-кэбэ оҕорор сүүһүнэн чыычаахтар ырыа-лара ыраах сиртэн иһилиэр буолбут. Биһирдэ ааһан иһэр кыр-дыаҕас киһи чыычаах ырыа-тын истэн, ыраахтаагыттан

ыйаппыт.

-Эйиэхэ тоҕо бачча элбэх чыычаах нааданың?

-Мин чыычаахтары наһаа сөбүлүүбүн уонна аһыаммын, кинилэргэ үтүөнү оҕороору көмүс киллэ-кэбэ олортум. Манна аҕалбатаҕым буоллар, ити куоска киллэ-кэбэ күн айы тутан сизин бүтүрүт этэ, - диибит.

-Оттон уйаларыгар иһэтэ суох хаалбыт чыычаах оҕоло-рун аһымаккын дуо? Кинилэ-ри ким аһатар?

-Ханнык чыычаах оҕоло-рун эттиң?

-Эн чыычаахтарга эсэ улахан куһаҕаны оҕорбукун. Толкуйдаан көр! Хас биһирдин уйаҕа бээстин оҕо баар эбит буоллабына, эн куоскатааҕар элбэх чыычаагы өлөрбүккүң!

-Кырдык даҕаны, мин ону толкуйдаабахтамын. Үтүөнү

оҕордум диин үөрбүтүм, эсэ иһэ-эни оҕорбуктун дии!

-Үтүөнү оҕорор да, өйгөн тахсар, - диибит кырдыаҕас киһи.

Ыраахтаагы чыычаахтары барыларын киллэ-кэбэ-тэн таһаарып, ыһаалаан кэбистит. Чыычаахтар барахсаттар оҕо-лорутар тийибиттэр, ойуур иһэ чыычаах ырыатынан туола түспүт.

Үтүөнү оҕо тут, үтүөнү
көрү өрөм.
(К.Д.Уткин-Нүбүлгэн.)

Кист буолбут чыг биһир-
дин кырдыаҕастар аһымак-
тар эдэрдерэ.

Эдэрдерэ дылуһа-
раттан тахсар аһа мин-
гэһин билэ-
(Иван Мигалкин)

ДЬОЛ ДИЭН ТУГУЙ?

Быһыр биһир дыдагы уол олорбут. Кини күн ахсын хара сарсыарда, күнэ күн киир-сир дыла үлэлиир эбит да, дьол диин тугун билбэтэх. Дьол ханна эрэ ыраах баар бу-олуохтаах диин, дылу көрүү аһаҕа турумут. Тоҕо өр ай-аннаабытын, тоҕо ыраах бар-бытын ким да билбэт. Арай иһигэр калыҕа көстүбүт. Хас да күнү быһа хааман, наһаа сылайбыт, утаппыт эбит. Ууну иһэн көрбүтэ, калыҕа уута ки-

сизл курдук миннигэс амтан-наах. Көлүбэ ууттутан күн айы иһэн, тоҕо сылдыбыт.

-Тугун дыкситэй? Дьол диин бу эбит буоллаҕа дуу? Иһин тоҕ, бэлэм аһы сыл-дыбын, онтон ордух үчүгэй туох баар буолуой? - дии санаа-быт. Ол курдук хас да күн тоҕ сылдыбыт. Сотору кэминэн, кистэл амтаннаах көлүбэ уута бүтэн, эмэ аһаҕа киирэн барбыт.

-Дьол диин бу буолбатах эбит, - диибит. Уонна эмэ дьол көрдүү барбыт. Баран испит, баран испит, арай, көмүс ды-барыас ыраахан күн уотугар киллэ-кэбэ көстүбүт. Онно ти-ийбитигэр, көмүс ааны киниэхэ чаҕардар арылан бэрбиттэр. Кинини кырдыаҕас хоруол бэй-эттэн көрсүбүт.

-Үйөм тухары сөбөтөх олордум. Оҕом суох буолан, баайым кимнээх да хаал-ларым суох. Мүспүт баайым барытын эйиэхэ хаалларыам, өскөтүн эн бу күнтэн ыла

төрөппүт уолум курдук буолар буоллаххына, - диин көрдөспүт.

Уол наһаа соһуйбут, үөрбүт. Дьол диин кырдык бу эбит, дии санаабыт. Кини баҕары-та барыта баар. Миннигэс ас арааһа, күндү түлүкүтэн танас мааныта. Аһы, аһы тугу да гыммакка, утуһан эрэ тахсы-быт. Сотору манньа олохтон уол сылайан киирэн барбыт. Биһир дыбарыстан ыраахтаа-ка, хаайтаран баран олорорун сөбүлээбэтэх. Тымына-быра ытыллыбыт. Уонна хоруол-га махтанан барып, эмэ дьол көрүү, айаныгар турдум.

Баран испит, баран испит, арай улахан да улахан тигт үүнэн турарын көрбүт. Ол тигт көндөйүн иһигэ ким эрэ ылыыра иһилибит. Көндөй иһин өгөйөн көрбүтэ, кымыр-даҕас саҕа кып-кыраакый дьон-ор олоролор. Бары тугу эрэ гыналлар, сүүрэллэр-көтөллөр. Уол тугу да ойдообөтөх. Биһир кып-кыра киһигэ иһилиппит.

-Бу кыра дьоннор тугу гына сылдьаларый?

-Бары дьоллорун буһунар, үөрэ сылдьалар.

-Ол хантан булулар? Бачча кырааҕас көндөй иһигэр дьол баар дуо? - диин уол ыйыппыт.

-Дьол диин ханна баҕарар баар. Дьолу дьоннор бэйэлэрэ оҕостоллор. Дьитэ суох киһи үлэ-лээн-дыл-лээн. Аһа суох киһи хортуюппуй олордон, бур-дук ыһан- аһылар аһаһа. Ол барыта-дьол ээ! - диин кып-кы-ракый киһи улахан үөрүүтүн көрсөбүт.

Онуоха уол:

-Бэл, бу кып-кыра дьон-нор үлэ-лээн дьоллоомуттар. Ол аһа, мин эмэ дьоллоох эбиһин! Дьол диин баайга-ду-олга буолбатах эбит. Үлэ-лээн кыһа-дыл-лээн-дыл-лээн. Уонна бэйэтэ дьитигэр, дойду-тутар тийгэн, үлэ-лээн, үйэтэ ту-хари дьоллоон, байан-таһан олорбута үһү.

"Сир дьолун булдум".

"Ханна эбиттэй?"

"Үлэ-лээн, түбүк-түн булдум".

(К.Д.Уткин-Нүбүлгэн.)

САҢЫЛ УОННА ЕЖИК

Арай биһирдэ саһыл уонна ежик доҕордоһуоттар. Иккэн наһаа эйэлэстэхтэ тапсан, хаһа-ас астарын булуһан, биһиргэ кыстыр эбиттэр. Ол гынан баран, саһыл биһир куһаҕан идэлээх эбит. Ханна да сырт-тагына, тугу эмэ уорар. Ким эрэ хаһаас аһын, эбэтэр ким эрэ үчүгэй таһаһын, малын-салын. Ымысыра көрбүтүн барытын дыкситигэр таһан иһэр. Ону ежик сөбүлээбэтин биллэр-бит. Ол иһин, онтон сылтаан арахсыттар уонна тус-тусна хаһаастанар буолбуттар.

Ежик кыһыгы хаһаас аһылытын көрдөөн, күнү быһа тымын кэрийэр. Тэлэһин, ото-ну, дыабылыканы буллаҕы-на, иннэлээх көхсүтэр ууран дыкситигэр аҕалан хаһаанар. Оттон саһыл ыраагы кэрийэ сылдьар гынан баран, булбу-та аһыах. Саһыл ежик хаһа-ас аһын көрдөөн, ежик аһа кинигээбэр быдан элбэх эбит. Ону көрөн наһаа ымсыырбыт. Уонна хайдах эмэ албыннаан,

аһын ылыт киһи дии санаа-быт.

-Ежик, доҕоруом. Эн бач-ча эдэр буолан баран, олохтон наһаа хаалбыккын. Билигин итинник иннэлээх баттахтаах ким да суох ээ. Эн эрэ арбайан түһэн сүрдэммаккын! Баран туруйаҕа иннэлэстэн көбүрөт-тэрэ түс. Барытын да ыла-ран кэбис. Быдан үчүгэйдик көстүөн уонна үчүгэй сыттаах мыыланан сууһан биһирин, - диибит.

-Ээ, кырдык даҕаны. Саһыл доҕоруом, сөмкө эттиг быһылылаах.

Ежик иннэлээх баттаҕым кырытараары туруйаҕа тий-бит.

-Мин иннэлэрибин барытын үргээн кэбис. Саһыл күлүү гына, олохтон хаалбыккын дии-тэ. Уонна үчүгэй, минни-гэс сыттаах, аһаах мыыланан төбөбүн сууһан биһирэр үһүгүн.

-Ежик, эйигин саһыл күлүү гына, албыннаабыт. Сытыы иннэлэргин ыһаардаххына уо-

на миннигэс сыттанааххы-на, эйигин саһыл бэйэтэ тутан сизин кэбиһи дии. Хайдах өй-дообоккун?

-Ээ, кырдык даҕаны! Саһыл бу албаһын көр! Мини-гин сизин баран, хаһаас аһын барытын ылаары гыммыт дии! Дьэ, бэйикэй! - диин ежик иннэ-лээх баттаҕым үргэппэксэ ды-лээбит.

Оттон ыла ежик саһылы кытта хаһан да доҕордоһот бу-олбут. Саһыл ежик иннэлэргин

куттана, ырааһынан сылдьар, чугаһаабат эбит.

Аһа, доҕор араастара
сүлбүтүк суураһар. Сороҕор,
биһир түгэн быһаарар-хайа-
ра дыкситигин.
(К.Д.Уткин-Нүбүлгэн.)

Олорор аһаҕа, дылуһар
үрдэ-тэ тардыстар бу-
лааххына эн, дыону истиги-
гэ өйдөө, дыонго таһаары-
аар.
(Иван Мигалкин)

СУОР УОННА ТУРААХ

Арай биһирдэ эдэр Тураах уонна кыр-дыаҕас Суор мөккүстүттэр. Хайалара орду-тун үс күнү быһа быһаарсыбыттар. Уонна хайалара да иһин биһирдэ-тэх. Ол ай-дааны истэннэр, көтөрдөр бары мустубут-тар. Кыһын ойуурга кыстаабыт көтөрдөр - Суор дикси буолбуттар. Сорууруттан саҕа көтөн кэлбиттэр - эдэр Тураагы хайһаа-быттар. Муһур үһүгэр, Хотойгон ыйыта барбыттар. Эдэр Тураах эппит:

-Тойон Хотой! Биһиги үс күнү быһа мөккүстүбүт. Уонна хайабыт орду-тун са-таан быһаарбатыбыт. Баһаалыста, быһаа-ран биһир эрэ, хайабыт сөмкө этэрин. Мин быдан кыраһаабыһың. Дьүһүмүгүн Суортан орду-тун. Кынатым да күүстээх, үөһэннэр көтөбүн, сытыы харахтаахпын, ыраагы көрөбүн. Оттон Суор кыһын көр, куорсунара тононон түспүттэр. Көтөр кыһа суох буолбут! Сорох сиргэ-н ку-орсунара отой да суохтар. Уонна минигин кытта тэҥнэлэри гынар. Суор кырдыан хаала, түүтэ-оһө буорайбыт. Оттон мин манна саас эрдэ көтөн киллэппин, оҕолор үөрэллэр аҕай. Көрүң, көрүң, тураах кэл-бит, тоҕо үчүгэй дьитигэр! - диин Тураах түөһүн мөтөһүт.

Онуоха кырдыаҕас Суор эппит:

-Кырдык, мин кырыдыым. Күүһүм-уобум мөлтөөтө, үөһэннэр саһаан көппө-лүн, түргэнник сылайыбын. Ол гынан баран, тоҕо да кырыдырбын, кынатым ку-орсуруттан кыаммат көтөрдөргө бэрэ-бизин, күүстэрэ эстибиттэргэ көмөлөһөбүн. Ол иһин сорох куорсунарым суохтар. Оттон бу суох куорсунам оннугар, саҕа куорсу-на хаһан да үүмүстүн билэбин. Оспот бааста-ра ыалдьаллар. Ол гынан баран эрэнэбин, хаһан эмэ минэ саҕа куорсу-н үүнүө диин.

Эдэр Тураах күлүү гыммыт.

-Суор кырдыаҕас, тугу-тугу туойаҕын? Хотой тойоммут быһааран биһир эрэ, хайа-быт орду-тун? Бу Суор наһаа кырдыан хаа-лан, туһата суох буолбут, онон кинини хоту дойдута ытыахха, манна мөһэй эрэ буол-лар, - диин эдэр Тураах хааһырбаабыт, сис туттан баран хаамыталаабыт.

Хотой иккэннэрин өр да өр саһата суох истэн олорбут. Уонна эппит:

-Иккэннэргин болҕойон иһиттим. Уонна манна күмүккэ кэллим. Мин бэй-эм эмэ кырдыаҕас көтөбүн. Онон иһи-ин көгүлээбэт, эргэни быраҕары. Тураах, эн эргэ-бэти сиргэ. Туох барыта эргэрэр, кырдыар. Суор убайың харыстаа, кини эйигин элбэххэ үөрттэ. Саамай улахан албаһын-эн сыһаан. Бэйиң сыһаабын өй-дүү саһаа.

Тураах дьэ, өйдөөбүт, туох сыһаны тыластытын, албаһы саһарбытын. Уонна наһаа кыбыстыбыт. Бэйэтэ кыһаҕынан куорсунары туура ылан, Суор кыһа-гар эбэн биһирбит. Кырдыаҕас Суор кыһата куорсуна элбээн, күүһүрэн кэлбит.

-Үтүө үтүөнүн эргиллэр! - диин кыр-дыаҕас Суор кыһаҕар тийгэн, хайа-аһа өрө көтөн тахсыбыт.

Кырдыаҕаһы ытыгылаа, эдэрдин
эйлээс.
(К.Д.Уткин-Нүбүлгэн.)

Кырдыаһы араастаан өйдүүлэр,
Кырдыаһы-кырыска тэҥнүүлэр,
Кырдыаҕа, дыаһаахтар тийэллэр,
Саһырыны чылааһын үөһүгэр.
(Иван Мигалкин)

Дьоннор дыаһаах буолуң, дыаху хайдах
өйдүүрүтүгүн.
(Иван Мигалкин)

Кэриэстэбил

Дойдутун дьингээх патриота, чекист Сергей Васильевич Лыткин

Бу даял от ыфын 29 күнүгэр Москва куоракка тапталык кэргэниэм, биһигэ төрөөбүт улахан убайбыт—дьинтээх чекист, КГБ-ФСБ полковнига, СӨ норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ Лыткин Сергей Васильевич ыарахан ыарыыттан күн сириттэн күрөммүтэ нэһуо 40 хонуга буолар.

Сергей Васильевич 1947
 сыллаасха сэтгэрийн 26 күнү-
 гэр Чурапчы оройуонун Алабар
 нэһилиэгэр Ирина Степановна
 уонна Василий Сергеевич Лыт-
 киннарга бастагы олохон күн сир-
 ин көрбүтэ. Дьаллоосхо оҕо сааһа
 Чыаппараба аастыта. Алабар 8
 кылаастаах оскулатын ситиһи-
 ннээхтик бүтэрэн, Чурапчы орто
 оскулатыгар киирэн Д.П.Кор-
 кинна тустуунан дьарыктаммы-
 та.

Улуу тренер бастагы үөрэнээччилэригиттэн биһирдэ-стэрэ, ити үөрэнэр сылларыгар оболорго өрөспүүбүлүкэ, РСФСР чемпиона, ССРС "Урожай" уопастыбатын кини сэмнэтин 1964-65сс. кыайылыктаабын буолбута.

1965с. оёолорго Бүтүн Сойуус чемпионатыгар 5-с миһэстэнн ылбыта. Өрөспүүбүлүкэ 11-с чемпионатыгар 1966с. улахан дьомго 63 киһиэхэ 3-с миһэстэнн ылбыта. Оскуоһаны бүтүрэн, тренер Дмитрий Петрович ынырылтынан, 1966-1967сс. интернат-оскуоһага тренер-интэсчигинэн үлэстээбитэ. Ити сылларга Роман Дмитриев, Николай Захаров (Сахаачча), Владимир Андреев уо.д.а. туһутуга мастарыстыбала-

рын чочулибутгара.

1967-1970 сс. Краснознамен-
ной Тихоокеанский флотта сулуу-
спалаан, муоритаады икки улахан
учениге кыттан, Тихэй, Индий-
скэй акыйлааныгарынан, Кызыл
муоранан устан Индия, Цейлон,
Иран, Ирак, Пакистан, Сомали,
Йемен портарын көрбүтэ.

1969 сыллаахха көгүл тустууга Тихоокеанскай флот чемпионона буолбута. Армия кэниэ 1970-1971 сылларга дойдутугар Алабар 8 кылаастаах оскуолатыгар физкультура учууталынан үлэстэбитэ уонна уолаттары тустуунан дьарыктаабыта. Ситийиэлэр даҕаны баар буолбуттара — Чыаптара уолаттара Копырин Гэня, Пестряков Вася уо.д.а. оройуон күрэхтэринигэр ситийиэлээхтик кытталлара.

1971 сыллаахха Харьковтаады юридическай институтка үөрэнэ киирбитэ. Ситиһини ээстэтик үөрэнэр, уопсастыбаннай үлэбэ актыыбынайдык кыттар, салгыы тустуунан дыарыктанар. Харьковскай уобалас чемпиона, Украина "Буревестник" ДСО призера, самбоҕа дойду юридическай үрдүк үөрэх кыһалары матчевай көрсүһүүлэрин кыйынылааҕа буолталаабыта.

Ити үерэнз сыйдхан жүргэ-
нүнэн 1973 с. хэтхэсэн үерэххэ
көһөр уонна 1974 с. КТБ систи-
эмэтингэр үлэһин киирэр. 1975
с. институтун ситиһилээхтик
бүтэрэн, үрдүк үерэхтөөх зорист
идэтин ылар. Сүүрбэ сүүл үдүлгөн,
младшай лейтенантер полковникка
тийиэ үрдүүр, оперуткономо-
ченнайтан сагалалаан — Нерюнтри-

га, Дюкуускайга Центральной аппарат отделын сайайзагчныг- гар, Саха сирин Сударыстыбада куттал суох буолуутун кэмитэ- тин Коллегиятын чинээнгэр ти- ннэ үүрүмүтэ.

Бу үлгөз үрдүктүк сынанынан элбизк государственной мөтөздөрүнөн нафарадаламмыта. Саха сирини уонна Магадан уобалаһын территорияларын уорудубут 30 киһи ыраас көмүбү тутан, государствога төннөрбүт операцияларын салалыбытын 1993 с. тохсунньу 19 күнүгэр Саха Өрөспүүбүлүкүн Бэрэсидьиэнин уураадынан "Саха Өрөспүүбүлүкэтин норуотун халааһыстыбатын үтүөлээх үлөһүгэ" ааты кэмнэттэ үлөһүгэтирэнтэ биир бастакынан ылбыта. КГБ-га үлэллэр сылларын өлөйбөлө сүүмүрдэмнэт хамаанда чинниэ, ыспартиялыбынай ориентированисына ситиһинилээхтик дьарыктаммыта, хайыһарынан уонна уузан устуу похоттарын кыттылаака этэ.

1994 с. "АЛПРОСА" акционернай хампааннаада байгьы-дусуу арангьчлалыгьр отзелын. 1996-2005 сс. хампааннаада эконоиическай куттал суох булуутугьн Управлениетын салай-ааччьтынан, Бырабылганыа чиглэниин талылан ситийи-лээхтик үлэлээбигэ. Ити сыл-ларга "АЛПРОСА" алмаагы хо-стуур, сортировкалыгьр уонна атыгьлыгьр Арасьына, Аан дой-ду бигьр улахан, транснационал-най хампааннаатыгьр тийбэ үүм-мүтэ. Ити үлүгьр кэбэх суумааах алмаагы харайыы, куттала суох

буолуутун хааччылыы Управлениера сүктэригитэрэ. Тэрийтэ ол соругу чыстэстэхтэ толорон, санта рыночнай сыйыанга хампаанна үрдүк ситиһинилэри көрдөрөн, Саха споро уонна Араасыйыа хаалыанна туруктаах буоларын ситиһитэ.

Ити сүүлхэртэ тэрлгэ бары салаалара охроннай сигнализациннан, видеокамераларыннан хягчыллыбыгтара, алмааны уруу хонтуруула биллэрлэж тунсубута. Сергей Васильевич улахан, элпэгтээх управлениены ситгинишээхтик салайан "АЛРОСА" АК туруктаах буюуутугар дьолун ылаатын киллэрбитин, Москва-тан тийэх сүүлугар атааралларыгар, очоллогуу хампааниныан салайбыт В.А.Штыров уонна И.К.Демьянов бэллэтээн эгтүүлэр.

Докүүскайга "Некрополи" тээрэмд савалтыгтар атаарыааны КГБ-ФСБ бэтэрээннэрэ тэрийэн ыыттылар, полковник Сергей Лыткин дингнээх чекист этэ дээн савалаллаабытара аймактарын, биир дойдулаахтарын улаханпым астыннарда. Бу атаар күннэрбингэр биир дойдулаахтара элбээн биллһэр-һийтһэр уонна дойдута Алабар сайдыытыгар онорбут үгүс көмөтүн хаһан даһаны умнуулааһын эттһэр, махтаналарын бэллэттэһиннэр.

ФСБ салалтатга бичуотунай
кариул туруоран, дойдутугар би-
ристуулаһар салот ытан тигэх
суолугар чигэстээхтик, эппинсэр-
дүн атаарда.

Күндү кийибитин сүтэрбит
 ыарахан коммунигэр аһыныбытын
 тэнгэ үлдэтибит, күүс-көмө бу-

олбуг дождотторугар Арасымнай Генпрокурорун сойбуулааччы-
тынан үлээзэбит Колмогорон
В.В., Ил Дархан сүбэһигэ Ни-
колаев И.И., биһиргэ үлээзэбит
коллегатыгар Саха сирин Бэрэ-
сидыэннээн уонна РФ сенато-
рыннан үлээзэбит Штыров В.А.,
ФСБ салалтатыгар, КГБ-ФСБ
бэтэрээннэргэр, «АПРОСА» АК
салалтатыгар, Чуоласан Вице-бэ-
рэсидыэн Дьячковский А.П.,
Чурапчы улуусун уонна Алабар
испичиэтин диһалталарыгар,
биир дойдулаахтарбытыгар, бары
аймактарбытыгар, коллегалары-
гар, атастарыгар-дождотторугар
барба махтал тылларын этэбит.

Дойдугтун дунгээх патриота, бөдлүүлэх зоригт, Чурапчы улуухун Алабар нэһилиэгтүн Ытык олоктоого Сергей Васильевич Лыткин дыһун олобо, онорбут үгүс-үтүө дымалыта хайан дааны умуллуо суоба!

Күргөз Александр Петровна,
кылаба Ирина,
сизиз Ирис, бырааттара
Василий Васильевич,
Валерий Васильевич
Дыткиннар.

БИЛТЭРИН / ОБЪЯВЛЕНИЕ

Диринг орто Агро оскулатын 2014 сыллаахха бүтүрбүт Петрова А.Ю. аатыгар бэриллибүт 01405000191269 №-дээх аттестат сүһүтүгүнөн дьинэ суоһунан аабыллар.

Күндүтүк саныыр балтыбыт, Дьоккуускай куорат олохтоого
БОРИСОВА Прасковья Афанасьевна
 уһун, ыарахан ыарыыттан күн сириттэн барытынан уолугар
 Сергейгэ, кийиһигэр Ньургунуга, сисинэригэр, убайыгар
 Егор Афанасьевич Борисовка, чугас аймахтарыгар диириг кут-
 тубаммытын тирээбит.

Чурапчыттан, Төлөйтөн Смирниковтар, Кытаанахтан
Борисовтар.

Чурагчылтан тартуулган Дьоксуускай куорат олохтооҕо, убаастаһан Ыкса олорубут ыалбыт кыыстара, балта, эдэрийдэрэ, күндү ийэ, эбээ

БОРИСОВА Прасковья Афанасьевна
хүн ухаан хаах яаралтайгаар үхэлтэй баримттай дуурийнх
дууруулан туран уулзгар Сергейг, хийвчлэгээр Ньургуульг, а
хүүхдүүдгээр, биедгээр төрөөдүүдгээр, аймагтаагээр дуурийнх
дууруулан тусгаж.

Өр сыдларга эн-мин дэснэн олорбут ыаллара бары
Петровтар аймах.

Дьокуускай олохтооҕо Чурапчыттан төрүттээх күндү дьүө-
хүт

БОРИСОВА Прасковья Афанасьевна
Фундациялар, башкаруучулардан олохтон туораабыттынан тапталдаах
бодулар Сергеев, кийинтигэр Ньургунуунга, сиз кыргыттар
ыгар, биригэ төрөөбүттэригэр, аймактарыгар дини кутурбам
ыттын түгөүбүт.

Абий оройуонугар бииргэ алтышат дьуөгэлэрэ
Варвара Соломова, Анна Стручкова, Ульяна Борисова.

ЗАХАРОВА Елена Николаевна
парахан ыарыыттан бу дьыл от ыйын 25 күнүгэр олохтон туора-
бытын дииринник курутууан туран бары аймахтарыгар, биһэр
бончугар иһитиннэрбэт.

Оёолоро, бииргэ төрөөбүттэрэ, сэгнэрэ.

Инфографика

Тапталлах ийэлэрэ, эбэлэрэ
ЗАХАРОВА Елена Николаевна
арахан ыарыынтан олохтон тусорабытынан биһигэ
рообууттэригэр, киһиниһит Анна Алексеевна дыа
ргэнигэр дииринг кутурбааммытын биһилэрэбит.
Павлуцкайдар, Собакиннар, Кузьминнар,
Макаровтар.

ТАТГАЛЛАХ ИЙЭЛЭРЭ, ЭБЭЛЭРЭ, ҮЛЭ БЭТЭРЭЭНЭ, ТЫА ХАНААЙН-
СЫБАТЫН ТУЙГУНА, ОДЬУЛУУН НЭНИЛИЭГЭН ОЛОХТООБО
ЗАХАРОВА Елена Николаевна
УЛУУН ҮЯРАХАН ҮЯРЫЛТАН ОЛОХТОН ТУОРААБЫТНАН ОБОЛОРУГ-
АР, КҮТҮӨТҮГЭР, ЧУГАС АЙМАХТАРЫГАР ДИРИН КУТУРҖАММЫТАН
ГЭРЭДЭБИТ.

«Одгулуун нэгдлийгээ» МТ даяалтгата,
пенсiонердaр сoбигтгээр.

Ген. директор - Н.М. СТРУЧКОВА.
Кандидат наук - Е.Г. МАКАРИШСКАЯ.
Аспиранты - И.П. СИБИРЯКОВА,
Кандидат наук - С.А. ЖЕНДРИНСКАЯ.
Тех. секретарь - Л.К. ПОПОВА.

[illegible]

Дармстандизация: 678670,
Иркутск обл., Кзп. Магис уул,
26-й.
Телефон: 41-332, факс: 41-265.
E-mail: sarsach@yandex.ru, сайт:
sarsach.ru,
телеграм: @sarsach

Бүткүл сандас: № 29 (11906)
Көзгөчө: 2 бөлүмдө
Амалган 1080, Хайыт сыйынты: 22

[illegible]